

Fiala, Jiří

Moravské lidové písně kosmické

Slavica litteraria. 2022, vol. 25, iss. 2, pp. 145-154

ISSN 1212-1509 (print); ISSN 2336-4491 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/SL2022-2-10>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.77311>

License: [CC BY-SA 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/)

Access Date: 20. 02. 2024

Version: 20230122

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Moravské lidové písně kosmické

Jiří Fiala (Olomouc)

Abstrakt

Inspirace lidovou písní v básnické sbírce Jana Nerudy *Písně kosmické* vzbuzuje otázku, do jaké míry se „kosmické motivy“ reflektují v písňovém folkloru. Materiálovou základnu jsme omezili z prostorových důvodů na texty moravských lidových písní obsažených ve dvou základních písňových sbírkách. Jejich excerpci podstatně usnadňuje textový vyhledávač on-line *Katalogu lidových písní* – projektu digitalizace sbírek lidové hudby založeného roku 2015 Janem Kolářkem. Obecně vzato se v lidové písňové produkci kosmické motivy soustřeďují na slunce (solární motivy), měsíc (lunární motivy) a hvězdy (astrální motivy); významné role náležejí též lexémům obloha a nebe jako míst, na nichž se vesmírné úkazy vyskytují. V poetice moravské lidové písně náležejí kosmické motivy k její významné složce, v první řadě sloužící k určování času lyrické situace. Nezastupitelná je též jejich funkce v lidové tropice.

Klíčová slova

Morava; folklor; písně; motivy; kosmos

Abstract

Moravian Folk Cosmic Songs

The inspiration of folk song in Jan Neruda's poetry collection *Songs of the Cosmos* raises the question of the extent to which “cosmic motifs” are reflected in the song's vocabulary. For spatial reasons, we limited the material base to the texts of Moravian folk songs contained in the two basic song collections. Their excerpting is considerably facilitated by the online text search engine of the *Catalogue of Folk Songs*, a project of digitization of folk music collections founded by Jan Kolářek in 2015. Generally speaking, cosmic motifs in folk song production are concentrated on the sun (solar motifs), the moon (lunar motifs) and the stars (astral motifs); significant roles also belong to the lexemes sky and heaven as places where cosmic phenomena occur. In the poetics of Moravian folk song, cosmic motifs belong to its significant component, primarily serving to determine the time of the lyrical situation. Their function in folk tropes is also irreplaceable.

Key words

Moravia; folklor; song; motif; cosmos

Na titulní a následující straně 19. čísla V. ročníku literárního časopisu *Lumír* z 10. 7. 1877 (časopis redigoval a vydával Josef Václav Sládek) byla otisknuta první ukázka z připravované třetí básnické sbírky Jana Nerudy *Písně kosmické*, vznikající za básníkova pobytu ve vile mecenáše Augusta Švagrovského v Bechlíně u Roudnice nad Labem a během básníkova poznávání vesmíru na zdejší hvězdárně. Druhá ukázka se objevila na prvních třech stranách 33. čísla téhož ročníku časopisu *Lumír* z 30. 11. 1877. Na jaře 1877 byly *Písně kosmické*, jejichž tzv. roudnický rukopis se dochoval, vydány knižně. První vydání bylo rychle rozebráno a bylo přijato na rozdíl od předchozích Nerudových básnických sbírek s takovým nadšením, že vzápětí následovalo vydání druhé. Desáté vydání z roku 1932 u pražského nakladatele Františka Topiče v edici *Sbírka souvislé četby školní* opatřil úvodem literární vědec a kritik Arne Novák. Píše zde mimo jiné: „Valnou většinu knihy tvoří jasné a hravé básně, skládané tónem národně lidového popěvku; v nich nejčastěji přenášejí se do hvězdné říše milostné vztahy lidské, ozářené šťastným a škádlivým šibalstvím. Souhvězdí Kuřátek připomíná básníkovi krásnou české dívky, Měsíc jest zadán se Zemí na celý taneční pořádek, ranní rosa – toť slzy, jež vyplakala panenka Země blahem lásky k Měsíčku, pěknému mládenci, osamělá hvězda touží jako dívka po lásce.“¹ Nejvýrazněji je inspirace tvarem milostné lidové písně, akcentujícím fyzické projevy erotické excitace, zřetelná v čísle XV:

Měsíček, pěkný mládenec,/ s jemně zářící lící,/ obléta Zemí panenku/ jak holub holubici.// Když ji hled jeho políbí,/ zvolní se nadra její,/ oheň se vnitřní rozkypí/ a rty se žárem chvějí.// Přece se věčně upejpá,/ ret její vždy zas chladne,/ stoudně si vede v povzdálí –/ a Měsíc schne a vadne.// Znej ty panenky jako já,/ budeš si vést jináče:/ ve dne se každá upejpá –/ a v noci blahem pláče.// Panenka Zem po celou noc/ hledí k Tvé sličné tváři –/ k ránu je plno rosných slz/ jak dívčím po polštáři.

Nerudova inspirace lidovou písní vzbuzuje otázku, do jaké míry se „kosmické motivy“ reflektují v písňovém folkloru. Materiálovou základnu omezíme z prostorových důvodů na texty moravských lidových písní obsažených v základních písňových sbírkách – jsou to Sušilovy *Moravské národní písně s nápěvy do textu vřaděnými*² a Bartošovy *Národní písně moravské v nově nasbírané*³. Jejich excerpci podstatně usnadňuje textový vyhledávač on-line *Katalogu lidových písní* – projektu digitalizace sbírek lidové hudby založeného roku 2015 Janem Kolářkem.⁴ Lidové písně obvykle členíme na písně lyrické a písně lyrickoepické (legendy a balady); epické lidové skladby, v západoslovanském folkloru chybějící, nahrazovaly zejména v české a slovenské lidové písňové produkci tištěné písně kramářské (jarmareční, pololidové). Mezi těmi se těšily značné popularitě tzv. morytáty (skladby o těžkých zločinech, sebevraždách a přírodních katastrofách, k nimž rovněž přihlídneme.

1 NOVÁK, Arne: *Úvod*. In: NERUDA, Jan: *Písně kosmické*. V Praze: F. Topič, 1932, s. 38–39.

2 *Moravské národní písně s nápěvy do textu vřaděnými*. Sebral a vydal František Sušil. 2. vyd. Brno: Tiskem a nákladem Karla Winikera, 1860. Dále citováno jako Sušil + číslo písně.

3 *Národní písně moravské v nově nasbírané*. Ve sbírku upravil František Bartoš, po stránce hudební pořádal Leoš Janáček. Praha, Nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1901. Dále citováno jako Bartoš 1901 + číslo písně.

4 FolkSong.eu | Online katalog lidových písní. Dostupné z: <http://folksong.eu/cs>.

Obecně vzato se v lidové písňové produkci kosmické motivy soustřeďují na *slunce* (solární motivy), *měsíc* (lunární motivy) a *hvězdy* (astrální motivy); významné role náležejí též lexémům *obloha* a *nebe* jako míst, na nichž se vesmírné úkazy vyskytují. Pohlédneme nejprve na prezentaci slunce, většinou nazývaného či apostrofovaného deminutivy slun-ko, sluněčko/sluníčko, jež je nanejvýš pozitivně hodnoceno ve svých třech činnostech – 1. slunce se pohybuje – vychází, případně v poledne (na jihu) stojí, zachází, a tak určuje denní dobu, 2. slunce je ve dne zdrojem světla (svítí) a 3. slunce je zdrojem tepla (hřeje). Uvedme příklady:

(1a) *Sluněčko z rána vychází,/ smutná novina dochází,// že já mám na vojnu jíti,/ otce, matku opustiti.* (Bartoš 1901, 1127) – *Na nedělu raničko/ vychodilo slunečko./ Na tú horu vysokú, na tú lúku širokú.* (Sušil 0052) – *Zdál se mi této noci sen,/ že můj milý ke mně přišel./ Já se probudím, nic není,/ jen mého srdce soužení.// Mám já poslička tajného,/ co mně bude pro milého./ Pospěš, posličku, jako pták,/ pozdrav milého nastokrát.// Posliček k hradu přibíhá,/ můj milý se z okna dívá:/ Vrať se, posličku, vrať domů,/ že tam dnes jíti nemohu.// Až zítra, skoro raničko,/ dřívě než vyjde sluněčko. Sluněčko z hory vychází,/ můj milý se nenachází.* (Sušil 0394) – *Sedí ptáček maličký,/ oj! na vysokém dubě,/ ohlédá sa na hory,/ oj! čili slunko vyjde.// Slunečko už vychází, oj!/ ale mně už zašlo,/ moje děvče povídá,/ že si druhého našlo.* (Sušil 0835) – *Svitaj, Bože, svitaj,/ aby skoro deň byl,/ abych sa podíval,/ v kerém sem domě byl.// Půjč ty mně, má milá,/ bílého šátečka,/ ať sa já zakryju/ od východ slunečka.* (Sušil 0853) – *Když v úterý raničko/ vychodilo jasné slunečko.// Nad tú horú vysokú/ nad tu lindu, lindu [topol bílý] nad zelenú.* (Sušil 1257) *Za Krakovem slunce zchodzi,/ oficir koně vyvodzi,// aj, koně, koně vraneho,/ sedaj ty, šuhajku, na něho.* (Sušil 1707) – *Jáno, milé Jáno,/ budívaj nás ráno,/ ej, ráno, raničko,/ než vynde sluněčko.// Už sluněčko vyšlo/ na našu zahrádku,/ netešte sa, chlapci,/ mému marijánku,// máte u súseda rozkvětlú fialku.* (Sušil 2195)

(1b) *Sedláček trávu seče,/ kosa mu chytit nechce,/ a on se ohlídá,/ na Boha zpomíná/, jak je vysoko slunce.// Slunečko na poledně,/ má milá,/ vyprovod' mně.* (Bartoš 1901, 0756) – *V poledne s poledne/ slunečko kolem jde.// To nebylo slunce,/ bylo švárné děvče.* (Sušil 1907) – *Hore, slunečko, hore,/ tam hore pod polodně.// Tam hore pod polodně,/ kdze moj milý žitko žne.// K lúkám, slunečko, k lúkám,/ dávno na tebja kúkám.* (Sušil 1573) – *Ej, měla máti, měla dceru,/ ej, pěkným jménem Kateřinu.// A tak si s ní hore vedla,/ žádnému jí dat nechcela.// Jak v nedělu ráno stala,/ na ulici umetala.// Shodil jí Bůh cedulenku,/ zlatem psanú literenku.// Že má v pondělí umříti,/ s tým světem sa rozlúčiti.// Jak v pondělí ráno stala,/ s plétači sa ubírala.// Poďme, pletci, plet do pola,/ a já půjdu také s vama.// Jak poledne docházelo,/ na slunečko pohledala.* (Sušil 2338)

(1c) *Zachodzi slunečko/ v hory, v lesy, /že mne v Krmelině/ nic něčši.* (Sušil 0780) – *Slunečko zachádí,/ aj, za keř malenový,/ zkažte tam dobró noc/ mému šohajovi.* (Sušil 0841) *U súsedů na kopečku/ je tam hezké děvče,/ ono sa mně tuze líbí,/ edem že mia nechce.// Ponajprvé sem ho viděl,/ keď slunečko zašlo,/ ach, můj Bože, to je děvče,/ až sa srdce tráslo.* (Sušil 0965) – *Už je slunečko nad zachodem,/ kaj se, ma mila, spolem sberem?* (Sušil 0968) – *Zatmělo se mně slunečko./ Kdo mě potěší, můj nejmilejší,/ mý zarmócený srdýčko?// Zatmělo se mně ze všech stran,/ že mně šohajek můj nejmilejší/ odešel, nevím kam.* (Sušil 1078) – *Nězachod', slunečko,/ nězachod' mi ešče,/ ešče je můj milý/ na dalekej cestě.// Dyby ja věděla,/ na kerej jdě straně,/ poslala by ja mu/ štyry koně brane.// Štyry koně brane,/ sedlo malovane:/ Vysedni, synečku,/ vysedni si na ně.// Slunečko zachodí/ za les javorovy/ a rosička pada na stromek/ višňovy.* (Sušil 1097) – *Zajdi,*

slunce, zajdi/ za zelenú horu,/ rády by kravičky,/ rády by ke dvoru. (Sušil 1475) – Slunečko zachází/ za keř malenový,/ zkažte tam dobrou noc/ mému frajerovi.// Zkazuje, zkazuje,/ ale ne na dlúze,/ je tuze nemocná,/ do večera umře.// Už nám ta děvínka,/ už nám zahynula,/ slunečko a láska,/ ta ju ukosila. (Sušil 0841) – Už je slunečko nad zachodem,/ kaj se, ma mila, spolem sberem?// Aj, sberem my se mezi vraty,/ tam se budeme milovači. (Sušil 0968)

(2) Zapřahajte šest pár volů,/ vezte obraz k Častochovu [k poutnímu kostelu ve městě Čenstochová v Polsku].// Postavte ho na kopečku,/ proti jasnému sluněčku./ Budú lidé putovati,/ zdraví tamo nabývati. (Sušil 0091) – Kde jsi, můj přemilý Ježíši Kriste?/ Kde tě hledat budu, na kterém místě?// Pusť od sebe světlo, o, slunce jasné,/ bez tebe nám svíce života hasne. (Sušil 0128) – Ty jsi to milé slunce spanilé;/ koho osvécuješ, temnosti zbavuješ.// O, milá záře, skloň k nám své tváře,/ nerač opouštěti svojich věrných dětí. (Sušil 0139) – Vím já zahrádku, místečko krásné,/ svítí tam slunce převelmi jasné. (Sušil 0164) – Tříkrát klášter obešel,/ nikde dveří nenašel.// Jenom malé okénko,/ co svítilo slunýnko, Kačenčino srdénko. (Sušil 0200) – Tříkrát klášter objel, a dveří nenašel./ Edem okenečko, co svítilo slunečko, na divčino líčko. (Sušil 0201) – Zkazuje ti pán tvůj první,/ bys mu dala čechel [rubáš] nový.// Že on v tom ležet nebude,/ že raděj ven z hrobu půjde.// Že je ve čtvrtek přadenný,/ v pátek velký ovářený.// V sobotu po slunci praný,/ v neděli do mše válený. (Sušil 0237) – Dyby mně tak bylo,/ jak mně bývávalo,/ dyž mně to sluněčko/ jasné svítívalo.// Svítilo mně slunko,/ bylo naprotivá,/ už se to sluněčko/ za hory ubírá.// Svítilo mně děvče/ jak to krásné slunce,/ ale už nesvítí,/ odešlo za kopce.// (Sušil 0606e) – Když sem já šel přes ty hory,/ všeci ptáčekové zpívali./ Žádný nepláče, /každý zpívá;/ cos tak, má milá, žalostivá?// Což nemám byt žalostivá/, má poctivost se kolíbá,/ má poctivost v kolibece,/ tobě, synečku, svítí slunce. (Sušil 0615a) – Po zahradě za rána chodila/ a na jasný nebe pohlédala:/ I mně slunko svítilo,/ co mně mé srděčko těšilo.// Nechoď, synku, k našemu vokýnku,/ nerozšlapuj drobnýho kamýnku,/ nerozšlapuj kamení,/ šak je tvý chodění darebný.// Svítilo nám přejasný slunýčko,/ už nebude, už je darmo všecko. (Sušil 0779) – A kdo jest toho příčina/ našeho rozvedení?/ Aby mu Bůh v světě nedal/ žádný požehnání.// Aby naňho dešť nepršel,/ slunce nesvítilo,/ aby to lidé věděli,/ že to pro nás bylo.// (Sušil 0812) – Hruštičkou zatřasu,/ děvčátek natřasu,/ děvčátek jako kvítí,/ všady mně slunce svítí. (Sušil 0996) – Už mi tak nebude,/ jak mi bývávalo, dyž mi dvoje, troje/ slunce svítávalo.// Jedno od východu,/ druhé od západu,/ třetí mi svítilo,/ vyjda na zahradu. (Sušil 1288) – Stodolenka prázdná,/ slunce do ní svítí,/ role nezorané,/ roste na něm kvítí. (Sušil 1382) – Můj zlatý tatičku,/ ukažte stežčičku./ Jdi tam tó stežčičko,/ svítí tam slunýčko/ matce na srděčko. (Sušil 0341)

(3) O, daj, Bože, daj slunečka,/ ať mi uschně ta děvečka. (Sušil 0328) – Kvitku, mily kvitku,/ ja tebe utrhnú.// Nětřhaj mne v zimě,/ moja krasa zhyně.// Nětřhaj mne v letě,/ dy slunečko pečě. (Sušil 0346) – A já sem u Váhu lúčku kosil,/ já sem si čížmicky nezarusil;/ větríček ovějá,/ slunečko ohrjévá,/ duša moja. (Sušil 1441) – Zrána travěnka zelená,/ do snídání posečená.// Do snídání posečená,/ do poledňa obrácená.// Do poledňa obrácená,/ do večera seno bévá.// Když ju větríček provívá,/ jasný slunečko ohřívá. (Sušil 1451) – Hulečka, hulečka,/ daj, Bože, slunečka,/ hojo, hojo, hojo.// Na tu dobrou chasu,/ co na polu pasu,/ hojo atd. (Sušil 1477) – Stojí hruštička v jaboru,/ širší nahoru než dolu./ Jsou na ní hrušky zeleny,/ od slunečka jsou červený. (Sušil 2249)

Místo slunce ve dne zaujímá v noci měsíc. Shodně jako slunce se měsíc pohybuje (1), ale pouze vychází, když slunce zapadá – děje-li se něco v lidové písni o půlnoci, měsíc je jen velmi vzácně přítomen. Dalším lunárním motivem je výška měsíce nad obzorem.

Ráno měsíc na rozdíl od slunce nezapadá, a pokud zachází, tak za mraky – nebo za kopek v případě metaforického ztotožnění měsíce s mládencem. Nejvíce je ceněno měsíční světlo, zahánějící noční tmou (2):

(1a) *Dybs k nám byl přišel,/ dřív než měsíček vyšel,/ byla bych ti dala/ do šátečka višen.// (Bartoš 1901, 0286) – Pověz mně, má milá,/ proč's brzy stala,/ dež ješče měsíček nevešil?// Já stala brzy, /všecko mě mrzí,/ že's k nám tak dlóho, synečko, nešil. (Bartoš 1901, 0397) – Sluníčko jož zachází,/ měsíček vechází,/ má milá se prochází,/ já so ješče v práci.// pospíším si s pracó svó,/ bech muhl se svó miló/ slovo promloviti. (Bartoš 1901, 0783) – Včera o půl vosmé hodině/ přišle mně přesmutný novine,/ že si vyprovázal,/ dyž měsíc vycházel,/ děvčátko jiné. (Sušil 0855)*

(1b) *Na náspěčkách [zápraží] seděla,/ do měsíčka hleděla:/ Vysoko-li je ješče.// Ja, vysoko može byt, my se možem rozejt, / ach, černoooký děvče. (Sušil 1801) – Dyž sem išel od svéj milěj, / byl měsíček vysoko. / Podívaj sa, moja milá, / jak su já už daleko. (Bartoš 1901, 0146)*

(1c) *Kúpil sem si roľi/ v tom holickém poli,/ däl sem si ho zorat/ dvanásti bivoly.// Däl sem si ho zorat, / aj sem si ho zasel, / hned skoro z večera/ lež měsíček zašel. (Bartoš 1901, 0064) –*

(2) *Sviť, měsíčku, sviť jasně/ až do naší seknice, / abych se moh podívati/ mé Pepice do věnce. (Sušil 1313) – Sviť, měsíčku, jasně, / nezacházaj ešče, / ešče je můj milý/ na dalekéj cestě. (Bartoš 1901, 0339) – Dyž sem k vám, má milá, / chodíval, měsíček ně pěkně svítíval.// Sviť ně ty měsíčku ešče dnes, / šak ně už svítívat nebudeš. (Bartoš 1901, 0700) – Mosím na špacír híti, / dež mně měsíček svítí, / přes hájíček stezka pěkná, / má Nánynka na mně čeká, / chce se mnó dnes mloviti. (Bartoš 1901, 079) – Dež sem přes ten mostek chodíval, / decke mně měsíček svítíval, / hale jož nebode, / a to, moje znejmilejši, pro tebe. (Bartoš 1901, 0743) – Ten Holíč je pěkné město, / přežen chodníček, / vyprovod ňa, moje milá, / svítí měsíček. (Bartoš 1901, 0756a) – Pred naší zahráděčka, / po ní chodníček, / vyprovod ňa, moja milá, / svítí měsíček.// Sviť, měsíčku, do hájíčka, / do zeleného, / až já půjdem od dívčátka sivojokého.// Sviť, měsíčku, polahúčku, / až na ten náš dvůr, / šak ty možeš dobre vědět, / že nebudem tvůj. (Bartoš 1901, 0765c) – Sem sama doma, žádného není, / pod k nám, synečku, / mé potěšení.// Žádného není, svítí měsíček, / pod k nám, synečku, zpívá slaviček. (Sušil 0434) – Dyby mně tak svítí, / jak mně svítíval, / dyž pěkný měsíček naproti býval.// Svítí mně měsíček z hory javorové, / ale se zatemnil v síni šohajové.// Svítí mi měsíček, hezký šohajíček, / ale už nesvíti, zašel za kopeček. (Sušil 0602a) – Klečela má milá, klečela, / hore do měsíčka hleděla, / Podív se, synečku, podívé, / aj, jak je ten měsíček krvavé! (Sušil 1724) – Svítí měsíček jasně/ milé pod vokýnko, / staň honem a voveři, / má milá panenka! (Sušil 0851) – Sviť, měsíčku, sviť/ pěkně zvečera, / dobro noc tobě vimsuju, / kochanko [milá] moja.// Néměj mně za zle, / zech cě probudzil, / abych jen jedno slovečko/ s tebum přeřundzil [promluvil].// Možeš přeřundzić/ slovko lebo dvě, / jenom musíš, můj synečku, / pěkně lahodně.// Měsíček sviť, / věterek věje/ a ta moja kochanečka/ ze mně se směje.// Sviť, měsíčku, sviť, / věterku něvěj, / a ty, moja kochanečko, / ze mne se něsměj. (Sušil 0857)*

Obdobné poslání jako měsíc mají v lidových písních hvězdy – večer vycházejí, v noci stojí, ale i tančí na nebi a svítí:

(1) *Vyšla hvězda krásná/ jak denice [jitřenka, poslední zářící objekt viditelný na ranní obloze, nejčastěji Venuše, ale i Sirius] jasná, / svítíla ona panenka, / až šohajka našla. (Sušil 1683) – Vyšla hvězda na kraj světa, / osvítíla do půl světa.// Nebyla to hvězda jasná, / než to byla panna krásná. (Sušil 0110) – Ach vyšla hvězda jasná, / tak jako růža krásná, / a tá moja najmilejši/ ja do maštale přišla. (Bartoš 1901, 0179)*

(2) *Svatá hlava [sv. Doroty] je státa,/ duše do nebe vzata. // Stojí mezi anděly/ jako hvězda na nebi. (Sušil 0019) – Všecky hvězdy na nebi tancují,/ dyž mé oči milého spatřují.// (Sušil 0179) – Odpusť, Bože, hrůchy moje.// Já ti hrůchy neodpustím,/ až spočítáš v nebi hvězdy,/ v nebi hvězdy,/ po světě cesty.// V nebi hvězdy, vysoko sú,/ v světě cesty, široko sú.// Než jich ona spočítala,/ celá v prach se rozsypala. (Sušil 0008) – Ty nebeské hvězdičky/ budou moje družičky. (Sušil 0158)*

(3) *A já se udělám hvězdičku na nebi/ a já budu lidem svítiti na zemi.// A sú u nás doma takoví hvězdáři,/ co vypočítají hvězdičky na nebi;/ a ty předce budeš má,/ lebo mi tě Pán Bůh dá. (Sušil 2047) – Svítala mně hvězda/ od večera do dňa;/ Bože milý, dobrý,/ co to vyznamená? (Sušil 0110) – Když sem já šel přes hraničky./ svítily mně dvě hvězdičky./ Jedna světlá, jedna tmavá,/ ach, můj Bože, kerá je má! (Sušil 0776) – Hora, hora vysoká je,/ za tou horou má milá je,/ tramta radyda, holka rozmilá,/ za tou horou má milá je.// Šel bych za ní, cesta zlá je,/ ve dne prší, noc tmavá je/ tramta radyda atd.// Dyž sem já šel zkrz hájíčky,/ svítily mně dvě hvězdičky/ tramta radyda atd.// Jedna tmavá, druhá světlá,/ ach můj Bože, kerá je má?/ tramta radyda atd.// Si-li tmavá, rozsvětli se,/ má milenko rozmysli se/ tramta radyda atd. (Bartoš 1901, 0331) – Dybych ja ti musel/ ze slamy ovesnej/ hedbavi naviti,/ ty by si musela/ všecky hvězdy sčisti,/ co na nebi sviti.// Dybych ja ti měla/ všecky hvězdy sčisti,/ co na nebi sviti,/ ty by si mně musel/ taky žebr udělat,/ co bych tam mohla vylezti. (Sušil 2080)*

V textech moravských lidových písní se uplatňují kolekce nebeských těles: dvojice slunce a měsíc, jako třetí člen této kolekce hvězda či hvězdy. Několik příkladů:

Svítilo slunečko na me okenečko,/ od půlnoci měsíček,/ ach, že už mi zarůst od mého milého/ přes zahrádku chodníček. (Sušil 0442) – Pěkně vám děkuju/ skrz slunko a měsíc,/ že je mně můj syneček/ milejší než jiných tisíc. (Sušil 1590) – Už mi tak nebude,/ jak mně bývávalo,/ dyž mně to slunečko/ jasně svítivalo.// Už mně tak nebude,/ jak mně bylo kdysi,/ dyž mě nosíval/ můj koníček lysý.// Svítalo mně slunce/ v malónké chalópce,/ už mně svítit nechce,/ nech svítí komu chce.// Svítíval mi tam/ přejasný měsíček,/ učilé mi zarůstá/ k mé milé chodníček. (Sušil 0606e) – Milo je mně, milo,/ hore dolů jiti,/ dyž ze třech okének/ jasně slunce svítí.// Z jednoho slunečko,/ z druhého měsíček/ a z toho třetího/ švárný šohajíček. (Sušil 0603b) – Jak je ten měsíček/ na nebi vysoko,/ tak je můj syneček/ ode mňa daleko.// Jak je to slunečko/ na nebi skrúcené,/ tak je mé srdenko/ ve mně zarmúcené.// (Sušil 2345) – Zamrku [byl zastížen soumrakem] šohaj/ mezi dolinama,/ svítí mu děvča/ dvěma světidlama.// Nesviť mně, děvča,/ dvěma světidlama,/ šak mně posviť/ měsíček s hvězdama. (Sušil 1057) – Zůstala sem sama/ jak na vodě sláma,/ jako ten měsíček/ mezi hvězdičkama. (Sušil 0852) – Spíše sa rozejde/ měsíček s hvězdičku,/ nežli my sa rozejdem,/ švarný šuhajičku. (Sušil 0633) – Dyž bude, můj synu,/ vycházet hvězdička,/ ty budeš mysliti,/ že ide mamička.// Dyž bude, můj synu,/ vycházet měsíček,/ ty budeš mysliti,/ že ide tatiček. (Sušil 0300) – Co z té krvi poroste?/ Poroste z ní slunýčko,/ po slunýčku měsíček,/ po měsíčku hvězdičky,/ po hvězdičkách syn Boží. (Sušil 0108)

Zcela ojedinělé pojmenování souhvězdí se vyskytuje ve valašské písni *Aj zpívá, aj zpívá slavíček* (F. Koželuha: Kytice, Praha 1873): „Hory sa černajú,/ kopy zapadajú,/ ani mne s mú milú/ posedět nedajú.“ Podle Františka Horečky, Václava Machka a Vladimíra Šmilauera⁵ se jedná o souhvězdí Orion:

5 HOREČKA, František – MACHEK, Václav – ŠMILAUER, Vladimír: *Kosy zapadajú*. Naše řeč 32, 1948, č. 4–5, s. 99–100. Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=4081>.

„Název kosal je výraz lidový, označuje nyní Oriona a vykládá se rozličně. Starým Čechům kosal značily souhvězdí Vlasy Bereničiny (Coma Berenices, mezi Lvem a Bootem; vrcholí v květnu a červnu), zde tedy je kosa = kštica, účes, jméno od slovesa čes-ati se stupněm o v kořeni, srov. kosmatý. Ruské pojmenování volosjanka označuje též Vlasy Bereničiny. Název kosal byl pak asi přenesen na Plejady, a poněvadž ty jsou v blízkosti Oriona, došlo k tomu, že konečně lid chápe kosal jakožto Oriona, jako je tomu i v polštině (Orion vrcholí v lednu a únoru na jižní straně oblohy). Souhvězdí Orion se jmenuje v bibli (Job 9, 9; Amos 5, 8); jako kosal překládala to (podle Jungmanna [Slovník česko-německý, díl II., K–O, Praha 1836, s. 136]) bible Benátská z r. 1506; Kralická bible má Orion, ale ve výkladu čteme: ‚Orion hvězd v počtu 38, z nichž některé vůbec kosou neb holí sv. Jakuba jmenují, na znamení Raka.‘ Slovo kosal se zde vykládá z podoby dvou zkrřížených kos. Bartoš v Slovníku [Dialektický slovník moravský, Část I., Praha 1905, s. 156 uvádí kosal s významem pás Orionův (tři menší hvězdy uprostřed velkého lichoběžníka, jímž je Orion) a z písní cituje k tomu tři místa (Už sú kosal nade mlýnem; Včera zvčera vysoko kosal vyšly; Včera odpoledna vysoko kosal vyšly). [...] Ale u Luhačovic, jak píše A. Václavík v Luhačovickém Zálesí [Luhačovice 1930], s. 201, kosal jsou Velký medvěd.“

Povšimněme si nyní dvou specifických výskytů astrálního motivu v moravském písňovém folkloru. Předně to je betlémská hvězda zvěstující narození Ježíše Krista, jak se o této události píše v *Matoušově evangeliu*, kapitola 2., verš 2 (citujeme ekumenický překlad):

„Když se narodil Ježíš v judském Betlémě za dnů krále Heroda, hle, mudrci od východu se objevili v Jeruzalémě a ptali se:/ 2 „Kde je ten právě narozený král Židů? Viděli jsme na východě jeho hvězdu a přišli jsme se mu poklonit./ [...] 7 Tehdy Herodes tajně povolal mudrce a podrobně se jich vyptal na čas, kdy se hvězda ukázala. Potom je poslal do Betléma a řekl:/ 8 „Jděte a pátrejte důkladně po tom dítěti; a jakmile je naleznete, oznamte mi, abych se mu i já šel poklonit.‘/ 9 Oni krále vyslechli a dali se na cestu. A hle, hvězda, kterou viděli na východě, šla před nimi, až se zastavila nad místem, kde bylo to dítě./ 10 Když spatřili hvězdu, zaradovali se velikou radostí.“

Betlémská hvězda se uplatňuje v obřadní tříkrálové obchůzce 6. ledna, provozovanou třemi chlapci s papírovými korunami na hlavách, kasulích (košilích) zhotovených rovněž z papíru, z nichž jeden nosíval na tyči papírovou hvězdu – ale např. ve Zlíně se před polovinou 19. století užívala k tomu účelu osmirohá svítlna, v níž hořela svíce. Chlapci po vpuštění do příbytku zpívali obecně známou koledu *My tři králové jdeme k vám*.

Adoraci betlémské hvězdy obsahuje kramářský tisk *Nová píseň Ježíše Krista roku 1858*, vytištěná téhož roku v Olomouci tiskařem Antonínem Halouskou, jejíž anonymní autor tvrdí, že se jedná o hvězdu objevující se v periodicitě třiatřiceti let. Skladbu citujeme in extenso jako doklad mentální úrovně jejího původce i konzumentů; nářevový odkaz není uveden, číslicemi jsou v tisících kramářských písní označovány jejich strofy, sázené v zájmu úspory místa kontinuálně:

1. Vyšla hvězda letošního roku, rozvažujme, milí křesťané, a to byla ukázána cesta, že nás Pán Bůh věrně miluje, nebyla to žádná jiná hvězda, jen co Kristu Pánu svítila, to svatým třem králům do Betléma ku spasení cestu jevila. 2. Mudrci hvězdáři vykládají, třidcet tři dni byla k vidění, tak jak dlouho milý Kristus Ježíš pracoval v slzavém oudolí. V třidceti v třech rokách ona se nám na tomto světě stále zjevuje, a to byl věk milého Ježíše, podobenství dítkám zvěstuje. 3. Narodil se Ježíšek ve chlévě, andělé pravili, a leží v jesličkách Jezulátko, aby šli jemu se kláněti, chudička maticka ho líbala, svatý Josef pláče radostí, nebo uhlídal hvězdu z nebe dolu, kterou poslal otec

nebeský. 4. Podle hvězdy nebeští andělé slávu Ježíškovi hádali, svatí Otcové světlo spatřili, ve tmách blížilo se spasení. Všecky ptáčekové se radovali, zvířátka i taky rybičky, vůl a oslíček pořád dýchali, kde ležel Ježíšek maličký. 5. Jakkak my se nemáme radovat, když se nám, Ježíšek narodil, by nás krví všeho zatracení od hříčů, ďábla osvobodil. Proto sme tu hvězdu uviděli a ta celý měsíc svítila, že láska křesťanská tuze slábne, tak aby se jen posilnila. 6. Tříkrát se hvězda proměnila, než obešla světa oboru, to je abychom chrám Páně navštívili často pospolu a Ježíše Krista zvelebovat při jeho svatém narození, přes celý věk nebeského krále, neb vykoupil svět drahou krví. 7. Jakkak k tobě, drahé jezulátko, my smutný ovečky pujdeme, ve třech houfech jako poutnickové, jedni do Betléma pujdeme, druzí pujdou do Jeruzaléma, třetí do hrozného trápení, o, smiluj se, náš dobrý Ježíšku, nad hříšníkama velikými! 8. O, Maria, panenka milostná, když Ježíška objímala, o, svatý Josefe, jsi tys pěstoval, vychovával božího syna, my ovečky u jeslíček budem stále naše prosby skládati, vemte duši do království svého, aže bude s tělem loučiti. 9. Nyní [v orig. Níny] na koledu pospíchejme, vinšuji nový rok každému, abychme Bohu lepší sloužili než ten minulý rok pospolu! Štědrá ruka Ježíška našeho bude s nama věčně přebývat, pak za naše upřímné chování budem se s ním věčně radovat. Amen.⁶

Dochovala se ještě jedna edice této skladby s odlišným titulním dřevořezem, vytištěná roku 1858 v Kroměříži Františkem Slavíkem; zkomolený výraz „*nawčj=n ili*“ je zde nedůsledně opraven na „*nawstiwila*“.⁷

Ve výtvarném umění se objevuje betlémská hvězda v podobě komety – prvenství v takovém zobrazování se přisuzuje italskému malíři Giottovi di Bondone, a to v roce 1304; Giotto tak učinil podle Halleyovy komety, pozorovatelné na noční obloze v roce 1301. Komety byly obecně pokládány za zvěstovatele válek, morů a vůbec katastrof. V lidových písních se proto s kometami nesetkáváme, zato jsou reflektovány v kramářských skladbách, jako je např. *Kometa hrozná a strašlivá, která roku 1770 v moškvanskej zemi se spatřovala, kde to tam obyvatele do hrozného strachu přivedla, což jeden každý z písně vyrozumí*. Tisk skladby s impremem *Vytištěná toho roku* a s nápěvovým odkazem *Zpívá se jako Barboro, panenka svatá* se dochoval ve fondech Vlastivědného muzea v Šumperku, je známo ještě dalších šest vydání této skladby. O dotyčné kometě (spíše polární záři) se sděluje toto:

9. *Nebo těchto nastalých lét Pán Bůh chce trestat všecken svět rozličnou těžkou nemocí, morem i také zimnicí. 10. Nebo jest na moškvanskej zemi ukázal hrozný vidění, a to by bylo v nočním čase všem k vidění na oblaze. 11. K jedné straně měsíc hrozný k vypravení jest nemožný, při něm čtyry hvězdy byly, nad tím meč a metlu měly. 12. Však na tom nebylo dosti, ukázal Bůh víc mocností, kterýma nás může trestat, když nechcem od hříchu přesta, 13. Hned dva meče zas blíž toho, skrz to dokazuje mnoho, byly jsou křížem spojeny a umrlčí hlavu hodiny.*⁸

6 *Nová píseň o hvězdě Ježíše Krista roku 1858*. Signatura: KP R. Hlava 1341. Knihovna Národního muzea, Praha.

7 *Nová píseň o hvězdě Ježíše Krista roku 1858*. Signatura: KP R. Hlava 1342. Knihovna Národního muzea, Praha.

8 *Muzeum on-line: Jak se v minulosti šířily zprávy?* [on-line]. Vlastivědné muzeum v Šumperku. Dostupné z: <http://www.muzeum-sumperk.cz/domains/muzeum-sumperk.cz/index.php/cs/nase-muzea/muzeum-v-sumperku/cenik/2-uncategorised/1898-muzeum-on-line-jak-se-v-minulosti-sirily-zpravy>.

Neznámý skladatel kramářské Nové písně, vytištěné bez impresna a nápěvového odkazu a uchované ve fondech Národního muzea zkritizoval novou módu a v závěru se zmínil o zjevení se komety:

11. *Ach, zanechme všichni pejchy, bratři, sestry milí, viděli jste všichni hvězdu vycházet na nebi, jak velmi strašlivá, metlu velkou měla, Bůh vám dává skrze ni vzdání, by pejcha přestala.* 12. *Jaká vojna neslýchaná nedaleko od nás, je to pro naše nepravosti, Bůh nás stále tresce, to je ještě trest malý, víc jsme zasloužili, láska k bližnímu přestala, Bůh tresce nás nyní.*⁹

Skladatelův povzdech „vojna neslýchaná nedaleko od nás“ umožňuje předpokládat, že *Píseň nová* vznikla za války III. koalice s napoleonskou Francií před bitvou u Slavkova 2. prosince 1805. Dotyčná periodická kometa, nazývaná kometou Enckeovou (2P/Encke), se objevila na noční obloze 20. října 1805, byla viditelná pouhým okem a astronomové ji sledovali až do 20. listopadu toho roku.

V poetice moravské lidové písně náležejí tedy kosmické motivy k její významné složce, v prvé řadě sloužící k určování času lyrické situace. Nezastupitelná je též jejich funkce v lidové tropice – ať již se jedná o epiteta (*jasné slunečko*), přirovnání (*zůstala jsem sama... jako ten měsíček mezi hvězdičkama*), metafory (*svítil mi měsíček, hezký šohajíček*), personifikace (*Svíť, měsíčku, svíť jasně*) či paralelismy (*V nebi hvězdy, vysoko sú, / v světě cesty, široko sú*) a antiteze (*V poledne s poledne/ slunečko kolem jde.// To nebylo slunce, / bylo švárné děvče.*).

Která z moravských lidových kosmických písní je nejdokonalejší a nejživější? Nepochybně to je milostný dialog *Proměny* (*Darmo sa ty trápiš*), jak dokládá jeho provedení hudební skupinou Čechomor, případně jejími hosty na různých koncertech.¹⁰

Literatura

HOREČKA, František – MACHEK, Václav – ŠMILAUER, Vladimír: *Kosy zapadají*. Naše řeč 32, 1948, č. 4–5, s. 99–100. Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=4081>.

Moravské národní písně s nápěvy do textu vřaděnými. Sebral a vydal František Sušil. 2. vyd. Brno: Tiskem a nákladem Karla Winikera, 1860.

Muzeum on-line: Jak se v minulosti šířily zprávy? [on-line]. Vlastivědné muzeum v Šumperku. Dostupné z: <http://www.muzeum-sumperk.cz/domains/muzeum-sumperk.cz/index.php/cs/nase-muzea/muzeum-v-sumperku/cenik/2-uncategorised/1898-muzeum-on-line-jak-se-v-minulosti-sirily-zpravy>.

Národní písně moravské v nově nasbírané. Ve sbírku upravil František Bartoš, po stránce hudební pořádal Leoš Janáček. Praha, Nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1901.

NERUDA, Jan: *Písně kosmické*. Úvodem opatřil Arne Novák. V Praze: F. Topič, 1932.

Nová píseň o hvězdě Ježíše Krista roku 1858. Signatura: KP R. Hlava 1341. Knihovna Národního muzea, Praha.

9 *Nová píseň*. Signatura: KP R. Hlava 2261. Knihovna Národního muzea, Praha.

10 Viz např. <https://www.youtube.com/watch?v=HcJL4DI5Fvs>.

Jiří Fiala (Olomouc)

Moravské lidové písně kosmické

Nová píseň o hvězdě Ježíše Krista roku 1858. Signatura: KP R. Hlava 1342. Knihovna Národního muzea, Praha.

Nová píseň. Signatura: KP R. Hlava 2261. Knihovna Národního muzea, Praha.

em. prof. PhDr. Jiří Fiala, CSc.

Katedra bohemistiky

Filozofická fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci

Křížkovského 512/10, 771 80 Olomouc, Česká republika

jiri.fiala@upol.cz

Toto dílo lze užit v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-SA 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.